

آزادی نال احتجاج کرن دی گائیڈ پاکستان

آزادی نال احتجاج کرن دی گائیڈ، پاکستان

اے گائیڈ مقامی سرگرم کارکنان تے پرائیویسی انٹرنیشنل دی سانجھ نال یو کے دی احتجاج دی آزادی گائیڈ نوں مکھ رکھدے ہوئے پاکستان دے قنونان تے پالیسیاں دے مطابق بنائی گئی اے۔

قانونی صلاح کاری دا بدل اس دا مطلوب نہیں ایہہ صرف احتجاج دے آلے دوالے دی حفاظت بارے معلومات دین لئی اے۔

قنون کیہہ کہندا اے؟

پوری دنیا وچ احتجاج دا حق بنیادی جمہوری آزادی دے طور تے منیا جاندا اے۔ پاکستان، اک جمہوری ملک دے طور تے، اپنے شہریاں لئی اس حق نوں مندا اے۔

اسلامی جمہوریہ پاکستان دے آئین 1973 (ترمیم شدہ) دا آرٹیکل 16 ہر شہری نوں حق دیندا اے، "بغیر اسلحے توں پرامن طریقے نال اکٹھ ہون لئی، جیہڑی مفاد عامہ لئی لاگو کیتی گئی کسی معقول پابندیاں دی شرط دے تابع وے۔"

تاہم، اجتماع ہور شراکت دی آزادیاں پاکستان دے آئین دے آرٹیکلز 16 اے 17 دے تحت بے روک نہیں نیں ہور ریاست قانون دے مطابق مفاد لئی "مناسب پابندیاں" عائد کر سکتی اے جنہوں اصطلاح وچ "عوامی ضابطہ" آکھیا جاندا اے۔ اس استثناء دے تحت، قوانین مثلاً

Maintenance of Public Order Ordinance, 1960

عوامی جلوساں نوں روکن لئی آئے احتجاج کرن والیاں نوں گرفتار کرن لئی استعمال کیتا گیا اے۔ مزید کریمینل پروسیجر کوڈ (سی آر پی سی) 1973 دے سیکشن 144 نوں وی جلوساں تے پابندی لان لئی پنج توں زائد لوکاں نوں "رکاوٹ توں باز رکھن لئی، قانونی طور تے متعین کسی شخص نوں اے یا سٹ پہنچاؤن تے، یا انسانی جان نوں خطرہ پہنچاؤن تے، صحت یا حفاظت، یا عوامی آسودگی نوں درہم برہم کرن تے، یا بلوہ یا خون خرابہ کرن تے استعمال کیتا گیا اے۔"

پاکستان نے وکھوں وکھ جگت گیر انسانی حقان دے اقرارنامیاں اے معاہداں تے دستخط کہتے ہوئے نے اے تعریف دے مطابق انہاں اصولاں تے ضابطیاں نوں انہاں معاہداں نوں قائم رکھن دا ذمے وارا اے۔

خاص کرنوٹ کرن آلی گل ایہہ ہے کہ پاکستان اک ایہوجھی ریاست ہے جو سول تے سیاسی حقان (آئی سی سی پی آر) تے 1966 دے بین الاقوامی اقرار نامے دی پارٹی اے ہور 2010 وچ اس اقرار دی تصدیق کیتی اے۔ اس اقرار دا آرٹیکل 21 کہندا اے:

پر امن احتجاج دا حق منیا جاوے گا۔ اے اس حق نوں استعمال کرن دی راہ وچ کوئی رکاوٹاں نہیں رکھیاں جان گیاں ماسوائے اوہ جیہڑی قانون دی اطاعت لئی لاگو کیتیاں گئیاں نے، اے جو اک جمہوری معاشرے وچ قومی تحفظ یا عوامی حفاظت، عوامی ضابطہ (آرڈر پبلک)، عوامی صحت دی حفاظت یا اخلاقیات یا دوسریاں دے حقان یا آزادیاں دے تحفظ لئی ضروری نیں۔

اے گائیڈ شراکت اے جلسے دی آزادی دے حق دے استعمال نوں سہج کرن لئی بنائی کیتی گئی اے، تے خاص طور تے احتجاج دے حق نوں تے حفاظت دے نال کیسے دی پرائیویسی تے ڈیٹا دے خطرے نوں کم کر کے۔ اسیں امید کردے آں کہ اگے آن آلیے باب کجھ خطریاں نوں واضح کرن اچ مدد دین گے تے انہاں شہریاں لئی رعایتی تدبیراں دین گے جیہڑے اپنی آئینی آزادیاں استعمال کرن دا انتخاب کردے نیں۔

اسی اس دستاویز نوں بہتر بنان لئی محنت کیتی اے جو کہ اک صورتحال دے مطابق مرتب کیتی جا سکے ہور زور وی پا سکے، تے ایس واسطے اسی بہتری لئی ہور اس گائیڈ وچ متعلقہ تبدیلیاں تے اضافے کرن لئی کیسے قسم دی رائے ملن دی راہ تكدے آں۔ ایہدے لئی، اپنی گفتگو تے مبنی آراء مضمون دی لائن " پاکستان احتجاجی گائیڈ" دے نال اس تے کہلو

info@privacyinternational.org

اے کجھ عام تجویزاں نیں کہ دوچ سرگرم عمل کارکن احتجاج توں پہلے تے اس دے دوران کیہ کردے نیں:

- 1-- آبیڈگی لئی پانی نال رکھو۔ آنسوگیس چلن دی صف آرائی دی صورت اچ، اپنیاں اکھاں دھو لوو (آنسو دی نالی توں شروع کرو ہور باہر دی طرف دھو!)۔
- 2-- 'بڈی سسٹم' نوں استعمال کرو، مدد کرن لئی اس گل دی تسلی کرو کہ غلط فہمی دی صورت اچ یا افرا تفری دی صورت اچ کوئی وی پچھے نہ رہ جاوے اگر پولیس بھیڑ نوں منتشر کرن لئی یا بصورت دیگر احتجاج وچ خلل پان لئی پہنچ جاوے۔
- 3-- اپنے فون نوں پورا چارج رکھو تے احتجاج تے جان توں پہلاں اپنی لوکیشن اپنے پیاریاں دے نال سانجھی کرو۔
- 4-- اپنے فون دا پاس کوڈ چالو کرو، کسی قسم دے چہرے یا انگلاں نال فون کھولن دے طریقے ختم کر دیو۔
- 5-- ایہو جئی ڈیوائس جہاں اچ حساس معلومات نیں احتجاج وچ نال نہ لے کہ آو۔
- 6-- اپنے آپ نوں دھول، کیمیائی اجزا تے اپنے منہ نوں لکاون وچ مدد دین لئی ماسک پاؤ اس صورت وچ اگر کوئی تصویراں یا وڈیو بنا رہیا اے۔
- 7-- پولیس توں ملن والی کسی قسم دی سٹاں نوں تصویراں یا وڈیو دے ذریعے ریکارڈ کرو۔
- 8-- اپنے ساتھی احتجاج کاراں دی تصویراں انہاں دی موجودگی دی شناخت توں بچن لئی سماجی رابطے تے نہ ونڈوو۔ تسی دھندلیاں یا مبہم چہرے آلی تصویراں استعمال کر سکدے او۔
- 9-- اپنے لئی تے اپنے ساتھیوں لئی پہلے توں طے کردہ باہر نکلن دی حکمت عملی تیار رکھو۔

انٹرنیٹ دا دھوکہ دینا یا نیٹ ورک دی بندش

انٹرنیٹ بند ہون دی صورت اچ کیہہ کیتا جا سکدا اے:

انٹرنیٹ تے موبائل نیٹ ورک دا رکاوٹ بد قسمتی نال احتجاجاں نوں بند کرن لئی عام ذریعہ بن گیا اے۔ انٹرنیٹ دا بند ہونا نہ صرف انسانی آزادی دی راہ وچ وڈی رکاوٹ اے، لیکن مظاہرے تے افرا تفری یا انقلابی حالت دی صورت اچ گل بات نوں بلاک کرن دے احتجاج کرن والیاں لئی سنجیدہ نتیجے ہو سکدے نیں۔ پاکستان وچ انٹرنیٹ دی بندش وڈے مجمع¹ یا احتجاجاں² نوں قابو کرن لئی استعمال کیتی جاندی اے۔ گورنمنٹ موبائل نیٹ ورک نوں بند کرن لئی اکثر پاکستان ٹیلی کمیونیکیشنز (ری آگنائزیشن) ایکٹ، 1996 دی دفعہ 54(3) لاگو کردی اے۔ اس دا ذیلی سیکشن کہندا اے کہ صدر ولوں ایمرجنسی دی صورت اچ پی ٹی اے اس ایکٹ دے تحت لائسنس نوں معطل یا تبدیل کر سکدی اے یا کاروائیاں، کار گذاریاں یا خدمات نوں کجھ دیر لئی بند کر سکدی اے۔

نیٹ ورک بلاکنگ دے اثر نوں گھٹان آلیاں کجھ ایپس:

1- **فائر چیٹ** اک ایپلیکیشن اے جیہڑی پیغامات دے تبادلے لئی بیلو ٹوتھ استعمال کردی اے۔ اے آئی او ایس تے اینڈرائیڈ دوواں تے دستیاب اے، بالترتیب 100 میٹر تے 60 میٹر دی موثر حد وچ۔

2- **برائر** اک پیغام رسانی دی ایپلیکیشن اے جیہڑی سیاسی تے سماجی کارکنان، صحافیاں، تے کوئی وی جو گفتگو دا اک محفوظ، آسان تے تیز رستہ چاہندا اے لئی ڈیزائن کیتی گئی اے۔ اے جاری بحران اچ معلومات نوں رکھن لئی بیلو ٹوتھ یا وائی فائی استعمال کردی اے۔

3- **بریجی فائی** پیغام رسانی دی ایپلیکیشن اے جیہڑی استعمال کنندگان نوں وقتی نیٹ ورک دے ذریعے پیر ٹو پیر وائی فائی ہور بلو ٹوتھ دی وانگوں خفیہ پیغامات بھیجن دی اجازت دیندی اے۔

-- این پی: اے ایپلیکیشنناں صرف حکمت عملی نوں گھٹان لئی سجھائیاں گیئیاں نیں نہ کہ پیغامات دی غیر قانونی مزاحمت دے حل یا انٹرنیٹ دے رکاوٹ دی مکمل جواپی تدبیر دے لئی۔

Imran Asghar, "No mobile, internet service today," The Express Tribune, March 23, 2022, <https://tribune.com.pk/story/2349211/no-mobile-internet-service-today>.

Muneeb Ahmad, "Mobile services to remain suspended in 52 cities on Muharram," TechJuice, October 10, 2021, <https://www.techjuice.pk/mobile-services-to-remain-suspended-in-52-cities-on-muharram/>.

² Berhan Taye, "Pakistan shuts down the internet three times in one week," Access Now, November 6, 2018, <https://www.accessnow.org/pakistan-shutdowns-internet/>.

پن تک اسپن پاکستان اچ نگرانی دی قابلیت بارے کیہہ جانندے آن:

1- پنجاب سیف سیٹیز اتھارٹی دے کول قابل مواخذہ ہور جرم نوں گھٹاون لئی عوامی تھاواں³ دی ودھی ہوئی نگرانی بارے یقین کرن دا اختیار وے۔ جمع شدہ ڈیٹا 'ڈیٹا تے پرائیویسی پروٹیکشن دے طریقیاں (ڈی پی تھری)'⁴ دے نال کنٹرول کیتا جاندا اے، تاہم انہاں طریقیاں تے عمل درآمد بارے

شفافیت دی کمی تے شہریاں دی ریکارڈنگ تے پروسیسنگ دی بنا تے ڈیٹا معاشرتی آزادیاں لئی چنتا دا ذریعہ اے۔

2- 2019 وچ اے رپورٹ کیٹا گیا اے⁵ کہ پاکستانی گورنمنٹ نے پاکستان اچ ڈیپ پیکٹ انسپیکشن (ڈی پی آئی) نوں استعمال کردے ہوئے پاکستان ٹیلی کمیونیکیشن اتھارٹی (پی ٹی اے) دی طرفوں مانیٹرنگ اینڈ ری کنسلی ایشن آف ٹیلیفونی ٹریفک ریگولیشنز، 2010 دے منشور دے تحت انٹرنیٹ ٹریفک دی مانیٹرنگ لئی کینیڈین کمپنی سینڈ وائن نوں خدمات بہم پہنچان دا وعدہ کیٹا اے۔ اگرچہ ایس گل دی تصدیق سی کہ پاکستانی حکومت نے سینڈ وائن نال معاہدہ⁶ کیٹا سی، لیکن ایہہ سارا لین دین شفافیت دی کمی دا شکار سی۔

3- فن فشر، اک مداخلت کار میل ویئر سویٹ، پاکستان اچ سرگرم پایا گیا اے، ہر کمپیوٹر دی عدالتی تحقیق سیٹیزن لیب ولوں کیتی گئی اے⁷۔

4- سیٹیزن لیب نے 2019 وچ اک رپورٹ⁸ شائع کیتی سی جس دے وچ انہاں پینتالی ملکاں اچ این ایس اوز پیگاسس سپائے ویئر سرگرم پایا سی، تے اس وچ پاکستان وی لسٹ دا حصہ سی۔ اس تے اگے کوئی قابل تصدیق معلومات نہیں پائی گئی۔

مواصلات دی نگرانی نوں پاکستان اچ وکھوں وکھ قنونان دے ذریعے باضابطہ بنایا جاندا اے:

-- دا انویسٹیگیشن فار فیئر ٹرائل ایکٹ (2013) کسی با اختیار افسر (پی پی ایس - 20 یا اس توں اوپر) دے ولوں ڈیوائس نوں بند کرن تے ٹریک کرن تے ہائی کورٹ دے جج ولوں نگرانی دا وارنٹ جاری ہون تے اس ایکٹ دے دیباچے دے مطابق کامیابی جرائم تے قانون نافذ کرن لئی لازمی مدد واسطے لازمی طور تے ٹیکنالوجی دے استعمال نوں قانونی بنایا گیا اے۔

-- دا پریوینشن آف الیکٹرانک کرائمز ایکٹ (2016) اچ ٹریفک ڈیٹا دی مجاز وسیع روک دی سیکشن شامل نیں، ازالہ حیثیت عرفی دی جرائم کاری، ہور کلی طور تے پی ٹی اے ولوں آن لائن مواد تے قابو۔

-- دی مانیٹرنگ اینڈ ری کنسلی ایشن آف ٹیلیفونی ٹریفک ریگولیشنز (2010) ایس 4 دے ذریعے ہر لمبے فاصلے ہور بین الاقوامی سروس فراہم کرن والے توں ایہو جیہا سسٹم بناون دی منگ کردا اے جو پی ٹی اے دے نیٹ ورکس تے اصل وقت دی مانیٹرنگ ہور ریکارڈنگ دی اجازت دیوے۔

³ <https://psca.gov.pk/about-us/benefits-and-objectives/>

⁴ <https://psca.gov.pk/wp-content/uploads/2021/03/PrivacyPolicyDP3.pdf>

⁵ <https://www.codastory.com/authoritarian-tech/surveillance/pakistan-nationwide-web-monitoring/>

⁶ <https://www.dawn.com/news/1484245>

⁷ <https://citizenlab.ca/2015/03/finfisher-lawsuit-to-be-heard-in-pakistans-lahore-high-court/>

⁸ <https://citizenlab.ca/2018/09/hide-and-peek-tracking-nso-groups-pegasus-spyware-to-operations-in-45-countries/>

پاکستان ٹیلی کمیونیکیشن (ری آرگنائیزیشن) ایکٹ، 1996 قومی سلامتی دے مفاد وچ کالاں تے پیغامان نوں روکن دی اجازت دیندا اے (سیکشن 54 (1))

تھاڈی ڈیوائسوں دی نگرانی بارے گائیڈ:

موبائل فون ایکسٹریکشن نوں احتجاج تے استعمال کیتا جا سکدا اے تے ڈیٹا نوں خطرہ پہنچن نوں کس طرح گھٹایا جا سکدا اے

موبائل ایکسٹریکشن آلے کپہہ کردے نیں؟

-- موبائل فون ایکسٹریکشن آلے اوہ ڈیوائسوں نیں جو پولیس نوں موبائل فون دے ڈیٹا نوں کڈھن دی اجازت دیندے نیں، بشمول:

-- رابطہ نمبرز/کنٹیکٹس

-- کال دا ڈیٹا (آئی۔ای۔ تسی جنہوں کال کیتی، کدوں، تے کنے ٹائم لئی)؛

-- ٹیکسٹ پیغامات (بشمول جنہوں تسی ٹیکسٹ کیتا تے کدوں)؛

-- محفوظ کیتی ہوئی فائلوں (تصویراں، وڈیو، آڈیو فائلوں، دستاویز وغیرہ)؛

-- ایپ ڈیٹا (بشمول ڈیٹا جو ان ایپلیکیشنوں تے محفوظ اے)

-- جگہ تھاواں دی ہسٹری/ریکارڈ

-- وائی فائی نیٹ ورک دے سلسلے (جوکسی جگہ دا مقام ظاہر کردا اے جتھے تسی

وائی فائی دے ذریعے رابطہ کیتا اے، مثلاً " تھاڈی کم دی جگہ یا کیفے)۔

-- کجھ ایم پی ای آلے کلائوڈ تے محفوظ ڈیٹا دی وی رسائی حاصل کر سکدے نیں (چنانچہ اگر تسی

بہت محتاط اوو اپنی ڈیوائس تے گھٹ توں گھٹ ڈیٹا محفوظ کرن بارے، اوس تے فر وی رسائی حاصل کیتی جا سکدی اے اگر انہوں آن لائن محفوظ کیتا گیا جاوے، یا ڈیٹا جو تسی نہیں جاندے کہ موجود اے، تے ایتھوں تیکر کہ ڈیلیٹ کیتا ہویا ڈیٹا۔

موبائل فون ایکسٹریکشن آلے احتجاج تے کس طرح استعمال کیتے جا سکدے نیں؟

-- محفوظ کیتے ہوئے ڈیٹا نوں کڈھن لئی پولیس نوں تھاڈے فون دی دستی رسائی دی لوڑاے۔ پولیس تھاڈا فون لے سکدی اے اگر تسی حراست وچ او، احتجاج دے دوران گرفتار ہوئے یا تلاشی لتی گئی اے پر اگر تسی خود ویکھیا یا جرم دا شکار ہو۔

احتجاج تے جاندے ہوئے کس بارے سوچنا چاہیدا اے

-- اپنے فون دا آپریٹنگ سسٹم (اینڈرائڈ یا آئی او ایس) نوں اپ ٹو ڈیٹ رکھو، جس دا مطلب اے کہ

اس دے وچ نوویں سیکیورٹی دے فیچر نیں، جو کہ ایم پی ای نوں روکن دا بوہت چنگا طریقہ اے۔

-- جدوں کہ ایم پی ای توں اپنے آپ نوں بچاون دا بہتر راستہ اپنے فون نوں احتجاج تے نہ لے جانا اے، اے خلاف قیاس حقیقی حل اے۔ بے شک، تہاڈے کول فون دا نہ ہونا تہانوں دوسرے طریقیاں نال نقصان پہنچا سکدا اے۔ اگر تہاڈے کول گھٹ ڈیٹا دے نال اک متبادل فون اے، انہوں لے کے جانا زیادہ بہتر اے۔

-- جدوں کہ تسی اپنے فون نوں لاک رکھدے اوو، کجھ ایم پی ای آلے لاک فون تیکر رسائی حاصل کرن لئی ڈیزائن کیتے گئے نیں۔ پر انہاں دی اس سیکیورٹی نوں بائے پاس کرن دی قابلیت فون تے اس دے آپریٹنگ سسٹم دے اتے اے۔

-- احتجاج تے جان توں پہلے، تہانوں اپنے فون دے ڈیٹا دا بیک اپ اپنے کمپیوٹر اچ رکھن بارے سوچنا چاہیدا اے، تے فیر فون وچوں ڈیٹا نوں ہٹا دینا چاہیدا اے۔ پر تہانوں خبردار رہنا چاہیدا اے کہ کجھ ایم پی ای آلے ڈیلیٹ کیتے ہوئے ڈیٹا نوں وی مڑ کڈھن دے قابل نیں۔ اگر تسی ڈیٹا کلاؤڈ سروس تے محفوظ کیتا اے، کجھ ایم پی ای آلے فر وی ڈیٹا تک پہنچ حاصل کر سکدے نیں۔

کلاؤڈ ایکسٹریکشن دے آلے احتجاج تے کیوں استعمال کیتے جا سکدے نیں تے تسی اپنے ڈیٹا نوں پہچان والے خطرے نوں کس طرح گھٹ کر سکدے ہو

'کلاؤڈ ایکسٹریکشن آلے' کیہہ نیں تے او کیہہ کردے نیں؟

-- کلاؤڈ ایکسٹریکشن ٹیکنالوجی پولیس نوں تہاڈے موبائل فون یا دوسرے ڈیوائسوں دے ذریعے 'کلاؤڈ' اچ تہاڈے محفوظ ڈیٹا تیکر رسائی دین دا مجاز کردی اے۔

-- کلاؤڈ ایکسٹریکشن آلے دے استعمال دا مطلب اے وے کہ پولیس اس ڈیٹا تیکر رسائی حاصل کر سکدی اے جو تسی آن لائن محفوظ کردے ہو۔ ایپلیکیشناں دی مثال جو کلاؤڈ تے ڈیٹا محفوظ کردیاں نیں وچ شامل نیں سلیک، انسٹاگرام، ٹیلی گرام، ٹویٹر، فیس بک تے اوہر۔

کلاؤڈ ایکسٹریکشن آلے احتجاج تے کس طرح استعمال ہو سکدے نیں؟

-- تہاڈے کلاؤڈ ڈیٹا نوں کڈھن لئی، پولیس نوں تہاڈے موبائل فون تیکر فیزیکل رسائی دی لوڑ اے۔ پولیس تہاڈا فون ضبط کر سکدی اے اگر تسی احتجاج دے دوران حراست وچ لے جاؤ یا گرفتار کیتے جاؤ، پر نال ہی نال اگر تسی جرم ہونڈے ویکھیا اے یا تسی جرم دے شکار ہو (موبائل فون ایکسٹریکشن دے متعلق احتجاج دی گائیڈ وی ویکھو)۔

-- اے ساری معلومات احتجاج کرن آلیاں تے پر بندھکاں دی نشاندہی اتے احتجاج تے کارروائیاں نوں جانن لئی استعمال کیتی جا سکدی نیں۔

-- تہاڈا کلاؤڈ ڈیٹا نہ صرف تہاڈے بارے معلومات ظاہر کردا اے، اے تہاڈے دوستاں، خاندان، تے جس کسی نال وی آن لائن تسی گل بات کردے ہو، جیویں کہ تہاڈے نال احتجاج کرن والیاں بارے

وی۔ مثال دے طور تے، کلاؤڈ تے تہاڈے پرانے رابطے نمبر محفوظ ہو سکدے نیں، جو کہ خود فون وچوں وی ڈیلیٹ کیتے گئے ہوں۔

احتجاج تے جاندمے ہوئے کیہہ سوچنا چاہیدا اے؟

-- جدوں تسی اپنا فون گھر تے چھڈن بارے سوچو، اگر اے حقیقی حل نہیں اے، تہانوں اپنے فون وچ جیہڑیاں ایپلیکیشنز تسی ورتدے ہو اوہناں وچ کلاؤڈ بیک۔ اپ نوں بند کرن تے ساریاں کلاؤڈ بیسڈ سروسز توں لاگ آؤٹ کرن دے بارے وچ سوچنا چاہیدا اے۔ اے ڈیٹا نوں کلاؤڈ تے محفوظ کرن توں باز رکھے گی تے اس ڈیٹا دی تہاڈے فون توں رسائی نوں روکے گی۔

-- احتجاج تے جان توں پہلاں، تہانوں خبردار رہنا چاہیدا اے کہ اگرچہ تسی واٹس ایپ دے ذریعے اینڈ ٹو اینڈ اینکریپٹڈ پیغام سانی استعمال کرو، اگر تسی تہاڈی واٹس دے پیغامات کلاؤڈ تے بیک اپ کرو گے، تہاڈے فون تے کلاؤڈ ایکسٹریکشن آلے استعمال کر کے انہاں اینکریپٹڈ بیک اپس تے پولیس رسائی حاصل کر سکدی اے۔

کچھ ایپلیکیشناں، جیویں کہ اوپر، ٹویٹر، واٹس ایپ ہور فیس بک کلاؤڈ تے ڈیٹا محفوظ کردے ہوئے تہانوں جگہ دے مقام نوں بند کرن دی اجازت دیندیاں نیں۔ جتھے تسی ہواے پولیس نوں تہانوں ٹریک کرن توں روکے گی۔

آئی ایم ایس آئی کیچرز احتجاج تے کس طرح استعمال کیتے جا سکدے نیں تے تسی اپنے ڈیٹا نوں خطرے توں کس طرح گھٹ کر سکدے ہو

2015 وچ، پنجاب انفارمیشن ٹیکنالوجی بورڈ (پی آئی ٹی بی) نے پنجاب پولیس دے کاؤنٹر ٹیرارزم ڈیپارٹمنٹس وچ استعمال لی IMSI کیچرز دی خریداری لی ایک ٹینڈر نوٹس جاری کیتا۔

آئی ایم ایس آئی کیچر کیہہ اے؟

-- 'آئی ایم ایس آئی' توں مراد اے 'انٹرنیشنل موبائل سبسکرائبر آئی ڈینٹیٹی'، تہاڈے سم کارڈ دا ولکھنا نمبر۔ آئی ایم ایس آئی کیچرز نوں 'اسٹرنگ ریز' دے نام توں وی جانیا جاندا اے۔

-- اک 'آئی ایم ایس آئی کیچر' او ڈیوائس اے جو سارے موبائل فوناں نوں آلے دوالے اچ ٹریک کردی اے جو ایس دے نال رابطہ کردے نیں انہاں نوں ٹریک کرن لئی، انہاں دا ولکھنا آئی ایم ایس آئی نمبر 'پہڑ' کے۔

-- اے کم اے کردی اے لاجواب سگنل دی طاقت دے نال اک موبائل فون ٹاور دے بھیس اچ، قریب دے موبائل فوناں دے نال رابطہ کر کے، سیل ٹاور توں اس فون وچوں ڈیٹا دی رکاوت پا کے فون دے استعمال کرن آلے دی معلومات اچ لیہاندے بغیر۔

-- ایس صورتحال وچ تہاڈے بارے وچ سب توں زیادہ معلومات جس تک اپڑیا جا سکدا اے اوہ تہاڈا مقام اے۔ بے شک اے ناگزیر اے کہ ٹرائینگولیشن دے ذریعے سیل ٹاور تہاڈی رف جگہ جاندا ہووے، اس طرح اے تہانوں پہلی کوشش اچ انہاں دی خدمت مہیا کردے نیں۔ خود نوں تہاڈے تے سیل ٹاور دے وچکار پا کے، آئی ایم ایس آئی کیچرز تہاڈی رف لوکیشن دا حساب لا سکدا اے۔

-- آئی ایم ایس آئی کیچرز تہاڈے فون تے محفوظ ڈیٹا نوں پڑھدے نہیں۔ اس دے بجائے، اے ڈیوائس تہاڈے ٹیکسٹ پیغامات تے فون کالوں اچ رکاوٹ پان لئی استعمال کیتیاں جاندیاں نیں۔

-- آئی ایم ایس آئی کیچرز دی قابلیاتاں تے تہاڈے فون دے نیٹ ورک جس توں رابطہ کردے پئے ہو تے منحصر اے، زیادہ ودھے ہوئے حملے ہو سکدے نیں، اگرچہ اے خلاف قیاس اے۔

---

⁹ https://eproc.punjab.gov.pk/BiddingDocuments/35144_Tender%20Doc%20-%20Security%20Items%20for%20CTD%20Police%20Stations%20-%20105052015-1.pdf

کچھ سٹرنگ رے ڈیوائسوں بول چال پروٹوکول دی واقف کمزوریاں تے تکیہ کردیاں نیں تے تہاڈے فون نوں پروٹوکول دے معیار نوں کم کرن تے مجبور کر سکدیاں نیں جو او استعمال کردا پیا اے، تہاڈی بول چال نوں گھٹ محفوظ بناون تے باآسانی رسائی پہچاون لئی (مثال دے طور تے تہاڈی بول چال دے معیار نوں کم کر کے تھری جی یا ٹو جی تے کر کے)۔

-- آئی ایم ایس آئی کیچرز ان اینکریپٹڈ پیغامات دے مواد نوں پڑھ نہیں سکدے جو تسی ایہناں پلیٹ فارماں توں وٹاندے ہو جو اینڈ ٹو اینڈ اینکریپشن استعمال کردے نیں (مثال دے طور تے سگنل، واٹس ایپ، واٹر)۔

آئی ایم ایس آئی کیچرز احتجاج تے کیوں استعمال ہو سکدے نیں؟

-- پولیس آئی ایم ایس آئی کیچرز استعمال کر سکدی اے اس دی شناخت کرن لئی کہ احتجاج تے کون سی، ساریاں فوناں دے آئی ایم ایس آئی نمبروں نوں پھرن لئی جو احتجاج دے نیڑے تیرے سن۔

-- آئی ایم ایس آئی کیچرز دی کچھ قسماں پولیس نوں احتجاج دے ہوون توں پہلاں اس وچ خلل پاون یا روکن دے قابل بناندے نیں۔

-- مثال دے طور تے، اے استعمال ہو سکدے نیں نگرانی کرن یا تہاڈی کالوں یا پیغامات بلاک کرن لئی؛ تہاڈے علم اچ لیائے بغیر تہاڈے پیغامات ایڈٹ کرن؛ یا حتیٰ کہ تہاڈے ولوں پیغام لکھ یا بھیج سکدے نیں ایہہ ظاہر کر کے کہ اے تسی ہو۔

احتجاج تے جاننے ہوئے کی سوچنا چاہیدا اے

-- اپنے فون نوں ایئر پلین موڈ تے کر کے یا انہوں مکمل بند کر کے جس دا مطلب ہوئے گا کہ اک آئی ایم ایس آئی کیچر تہانوں یا تہاڈی بول چال نوں ٹریک نہیں کر سکدا۔

-- اگر تسی آئی ایم ایس آئی کیچر توں اپنے ٹیکسٹ پیغاموں نوں ٹریک ہوون توں روکنا چاہندے ہو، تسی پیغام رسانی دی خدمات استعمال کر سکدے او جو اینڈ ٹو اینڈ اینکریپشن استعمال کردیاں نیں جیویں کہ سگنل تے واٹس ایپ۔ اکہلی معلومات آئی ایم ایس آئی ممکنہ طور تے جمع کر سکدا اے، اے حقیقت وے کہ تسی اے پیغام رسانی دی ایپلیکیشن استعمال کردے پئے ہو، نا کہ مواد نوں۔

-- جدوں کہ آئی ایم ایس آئی کیچرز فون تے محفوظ ڈیٹا نوں پڑھ نہیں سکدے، ایہہ گل ذہن اچ رکھو کہ پولیس دے کول دوسری ٹیکنالوجی ہو سکدی اے جو انہاں نوں تہاڈے فون دے ڈیٹا تکر رسائی دے سکدی اے، جیویں کہ 'موبائل فون ایکسٹریکشن' ہور ہیکنگ دے آلے۔

سوشل میڈیا مانیٹرنگ نوں احتجاج وچ کیویں استعمال کیتا جا سکدا اے تے تسیں اپنے ڈیٹا دے خطریاں نوں کیویں گھٹ کر سکدے ہو

سوشل میڈیا مانیٹرنگ کیہہ اے؟

-- سوشل میڈیا مانیٹرنگ، نگرانی، اکٹھا کرن تے معلومات سوشل میڈیا پلیٹ فارمز تے ونڈن دا تجزیہ کرن، جداں کہ فیس بک، ٹویٹر، انسٹا گرام تے ریڈاٹ بارے حوالہ دیندی اے۔

-- اے شامل کر سکدی اے پبلک یا پرائیویٹ گروپاں یا صفحات تے پوسٹ کیتے ہوئے مواد تے جاسوسی۔ اس دے وچ "اسکریننگ/کھرچنا" --- سوشل میڈیا پلیٹ فارم توں سارا ڈیٹا جیہدے وچ اوہ مواد وی شامل اے جو تسی پوسٹ کرو تے تہاڈے سبھاؤ بارے ڈیٹا (جداں کہ تسی کیہہ پسند تے سانجھا کر دے ہو)۔

-- اسکریننگ تے دوسرے آلیاں دے ذریعے، سوشل میڈیا نگرانی سوشل میڈیا ڈیٹا دا وڈا حصہ اکٹھا کرن تے تجزیہ کرن دی اجازت دیندا اے، جو کہ پروفائلاں بنان تے استعمال کرن آلیاں بارے پیشین گوئیاں کرن لئی استعمال کیتا جا سکدا اے۔

سوشل میڈیا نگرانی احتجاجاں دے سلسلے اچ کداں استعمال کیتی جا سکدی اے؟

-- احتجاج دے آگو احتجاج کرن لئی اکثر سوشل میڈیا دا استعمال کرن گے، احتجاج کرن والیاں نال گال بات کرن گے، تے احتجاجاں دی تصویراں تے وڈیو وی چاہڑن گے۔

-- بدلے وچ ایس دا مطلب ایہہ وے کہ پولیس سوشل میڈیا دے صفحات تے گروپاں نوں 'ڈیٹا مائن' کر سکدی اے آگوواں دی شناختاں تے تعلقات بارے جانن لئی، عملی منصوبے دی جگہ تے ویلا، تے دوجی متعلقہ معلومات۔

-- پولیس احتجاج کنندگان دی نشاندہی لئی ماضی تے مستقبل دی سوشل میڈیا پوسٹاں نوں ٹریک کر سکدی اے۔

-- پولیس سوشل میڈیا تے چاہڑہی ہوئی تصویراں تے وڈیوز نوں احتجاج کرن آلیاں دی نشاندہی لئی چہرے آلی شناخت دی ٹیکنالوجی یا چلن آلی پہچان دی ٹیکنالوجی اپلائی کر سگدی اے۔

احتجاج تے جاندمے ہوئے کیہہ سوچنا چاہیدا اے؟

-- اگر تسی اپنیاں احتجاج دیاں تصویراں اپنے سوشل میڈیا اکاؤنٹاں تے چاہڑو، او بندیاں دی احتجاج دی تہاں تے شناخت لئی استعمال کیتیاں جا سگدیاں نیں۔

-- اگر تہاڈی تہاں دی سیٹنگز آن نیں تہاڈے سوشل میڈیا پلیٹ فارماں تے یا تہاڈے کیمرے تے ہور فوٹو ایپلیکیشناں تے، تے تسی احتجاج دی تہا توں یا ایس دے نیڑیوں انہوں آن لائن پوسٹ کردے ہو، پولیس لوکیشن دے ڈیٹا تیکر رسائی حاصل کر سگدی اے۔

-- اگر تسی احتجاج تے رہندے ہوئے سوشل میڈیا دا استعمال کرنا چاہندے ہو، تہانوں اپنی لوکیشن دی سیٹنگز نوں اس پلیٹ فارم تے جنہوں تسی استعمال کردے پئے ہو بند کرن بارے سوچنا چاہیدا اے۔ اگر تسی احتجاج دی تصویراں نوں شیئر کرن دا فیصلہ کر لتا اے، اوہناں بندیاں نوں انہاں دی اجازت توں بنا ٹیگ نہ کرو جو کہ احتجاج اچ شامل نیں، کیونجو ادمے تے یقین کر کے پولیس احتجاج دی تہاں دا کھوج کر سگدی اے۔

-- اگر تسی اپنے سوشل میڈیا اکاؤنٹاں تے احتجاج دی تصویراں چاہڑنا چاہندے ہو، ایفکس ڈیٹا نوں ہٹان بارے پہلے سوچو۔ ایفکس ڈیٹا اک میٹا ڈیٹا اے جیہڑا تہاڈی تصویراں نال جڑیا اے جو ڈیوائس دی لوکیشن، ویلے تے تاریخ دی معلومات ظاہر کر سگدا اے۔

-- چوکس رہو، فلم بیک گراؤنڈ معلومات توں فیر وی جیو لوکیٹڈ کیتی جا سگدی اے (مثال دے طور تے اک یادگار یا امتیازی نشان)۔ اپنے آلے دوالے نوں فلماندے ہوئے اے گل اپنے ذہن اچ رکھو پچھانے جان والے پس منظران کولوں بچو۔

-- اگر ممکن ہو سکے، تصویراں تے وڈیوز اس ویلے چاہڑو جدوں تسی لوکیشن نوں چھڈ دیوو ٹریک ہوون توں یا اپنا پچھا کرن توں اپنے آپ نوں بچان لئی ہور وی پی این استعمال کرو جدوں تسی کوئی بصری ڈیٹا چاہڑوو جو تسی ریکارڈ کیتا اے۔

احتجاجاں تے ہیکنگ کداں استعمال کیتی جا سگدی اے تے تسی اپنے ڈیٹا نوں خطرے توں کداں گھٹا سکدے اوو

ہیکنگ کیہہ اے؟

-- ہیکنگ توں مراد سسٹم وچ موجود کمزوریاں نوں تلاش کرنا اے، ایہناں دی اطلاع دینا تے ایہناں دی مرمت کرنا، یا ایہناں دا استحصال کرنا۔

-- ہیکنگ ڈیوائسوں، نیٹ ورکس کے خدمات جو لکھاں لوکی ورتدے نیں، دے وچ سکیورٹی دی خامیاں دی شناخت کرن اچ مدد دیندی اے، تے جدوں رپورٹ کیتا جاندا اے سسٹم ڈیزائنراں نوں اے عام طور تے مرمت کر کے ہی مکدا اے۔ پر ہیکنگ ساڈی ڈیوائسوں تیکر رسائی لئی وی استعمال کیتی جاندی اے ساڈے بارے خفیہ معلومات اکٹھی کرن لئی، تے ممکنہ طور تے سانوں تے ساڈی ڈیوائسوں نوں دوچے طریقیاں نال کنٹرول کرن لئی۔

-- ہیکنگ بوہتے سارے طریقیاں تے مرتب اے۔ انہوں دوروں وی کیتا جا سکدا اے، پراس وچ ڈیوائس سسٹم دے نال جسمانی مداخلت وی شامل اے -- مثلاً " فون نوں کھولن لئی زور زبردستی کرنا۔

-- اس وچ لوکاں دا فائدہ اٹھانا انہاں دی ٹیکنالوجی تیکر پہنچ حاصل کرن لئی وی شامل ہو سکدا اے۔ اک مثال 'پیشنگ' ہووے گی، جتھے حملہ کرن والا میل وئیر توں متاثرہ اک لنک یا اٹیچمینٹ بھیجن لئی اک قابل بھروسہ بندے یا ادارے دا بھیس بھرنا اے۔

-- ہیکنگ میل وئیر جداں کہ پیگاسس پاکستان تے 44 دوسرے ملکاں اچ استعمال کیتے جاون بارے رپورٹ کیتا گیا اے¹⁰، سیٹیزن لیب دی 2019 دی رپورٹ وچ۔ پیگاسس ٹیکنالوجی ممکنہ طور تے وڈی تعداد اچ آئی او ایس ہور اینڈرائڈ ڈیوائسوں نوں خراب کرن لئی استعمال کیتی جا سکدی اے۔

احتجاجاں تے ہیکنگ کداں استعمال ہو سکدی اے؟

-- پولیس بول چال نوں ہیک کرن دے قابل ہو سکدی اے مثال دے طور تے 'آئی ایم ایس آئی کیچرز' دے استعمال دے ذریعے۔ پر آئی ایم ایس آئی کیچرز معلومات جو

---

¹⁰ <https://citizenlab.ca/2018/09/hidden-and-track-nso-groups-pegasus-spyware-to-operations-in-45-countries/>

موبائل دی ڈیوائس تے سیل ٹاور دے درمیان منتقل ہو رہی اے نوں صرف روک سکدے نیں، آئی ایم ایس آئی کیچرز اس معلومات تیکر پہنچ حاصل نہیں کر سکدے جو ڈیوائس تے محفوظ نیں۔

-- چنانچہ پولیس فون، لیپ ٹاپ تے دوجیاں انٹرنیٹ توں جڑی ہوئی ڈیوائسوں جو احتجاجاں نوں منعقد کرن یا حصہ لین لئی استعمال ہوندیاں نیں، تے محفوظ معلومات دی دوروں رسائی حاصل کرن لئی ملی ہوئی ہیکنگ دے طریقے استعمال کر سکدی اے، اگرچہ اے پاس ورڈ، فنگر پرنٹ یا فیس لاک دے نال محفوظ کیتیاں گیٹیاں نیں۔

-- پولیس انہاں ڈیوائسوں تک وی پہنچ حاصل کر سکدی اے جیہڑی ڈگ پیٹاں ہوون، گواچیاں یا احتجاج کنندگان توں احتجاج تے قبضے اچ لیٹیاں گیٹیاں ہوون۔

احتجاج تے جاندمے ہوئے کی سوچنا چاہی دا اے

- ہیکنگ توں بچن لئی اپنی ڈیوائس نوں اپ ٹو ڈیٹ رکھنا چنگا طریقہ اے، کیونکہ ہیکنگ اکثر اوہناں کمزوریاں دا فائدہ چکدی اے جنہاں بارے پتہ گیا ہووئے پر ہلی جوڑیاں نہ گئییاں ہوون۔
- ایس گل دی تسلی کر لوو کہ تہاڈی ڈیوائس تے اس دے آپریٹنگ سسٹم (اینڈرائڈ یا آئی او ایس) دا حالیہ ورژن چلدا پیٹا اے تے تہاڈی ساریاں ایپس تہاڈی سیکیورٹی نوں بہتر بناون لئی تے ہیکنگ دے خطرے نوں گھٹاؤن لئی اپ ٹو ڈیٹ نیں۔
- جدوں کہ تسی اپنے فون یا دوسری برقی ڈیوائسیاں نوں لاک رکھو، کجھ ہیکنگ دے طریقے فیر وی تہاڈی بند ڈیوائسیاں نوں پہنچ سکدے نیں۔ اس حفاظت نوں پار کرن دی انہاں دی قابلیت، تاہم، ہیکنگ طریقہ کار دے استعمال تے جس ڈیوائس نوں اے نشانہ بناندی اے تے منحصر اے۔
- احتجاج تے جان توں پہلے تہانوں اپنے ڈیٹا نوں دوسری ڈیوائس تے بیک اپ کرن بارے سوچنا چاہیدا اے، تے فیر جو ڈیوائسیاں تسی نال لے کے جا رہے ہو انہاں وچوں ڈیٹا ہٹانا چاہیدا اے۔ پر تہانوں اس گل توں خبردار ہونا چاہیدا اے کہ کجھ ہیکنگ دے آلے تہاڈا ڈیلیٹ کیتا ہویا ڈیٹا وی مڑ کڈھن دے قابل نیں۔ اگر تسی ڈیٹا نوں کلاؤڈ سروس تے محفوظ کیتا اے، کجھ ہیکنگ دے آلے ڈیٹا تک پہنچ حاصل کر سکدے نیں۔
- 'پشنگ' دے حملے توں بچن لئی جو لنک تسی کلک کردے ہو انہاں دے بارے وی تہانوں ہمیشہ چوکس رہنا چاہیدا اے۔

تہاڈے منہ تے جسم دی نگرانی دی گائیڈ

احتجاج تے چہرے دی شناخت کیوں استعمال کیتی جا سکدی اے تے تسی اپنی گمنامی نوں کیوں برقرار رکھ سکدے ہو

چہرے دی شناخت دی ٹیکنالوجی کیہہ اے؟

-- چہرے دی شناخت دی ٹیکنالوجی (ایف آر ٹی) لوکاں دے چہریاں دے بارے وچ ڈیٹا اکٹھا تے ایس تے کاروائی کر دی اے، تے لوکاں دی پچھان دے لئی استعمال کیتی جا سکدی اے۔ ایف آر ٹی کھچی ہوئی تصویراں نوں انہاں تصویراں نال ملاندی اے جیہڑے پہلے توں موجود ڈیٹا بیسز یا 'واچ لسٹس' تے محفوظ نیں۔ پاکستان کسٹم ڈیپارٹمنٹ نوں نیشنل ٹارگٹنگ سنٹر (این ٹی سی) جو چہرے دی شناخت تے ادھارت اے نوں رپورٹ کیتا گیا 11 جو مختلف گورنمنٹ یونٹاں جنہاں وچ امیگریشن ڈیپارٹمنٹ، نادرہ، ایڈوانس پیسنجر انفارمیشن سسٹم۔ نیشنل کسٹمز انفورسمنٹ نیٹ ورک دوسریاں دے نال، پاکستان کسٹمز تے قانون نافذ کرن آلی ایجنسیاں نوں مدد کرن لئی اجیہے بندے خطرناک ہو سکدے نیں تے نقل و حمل دے خاکے بناون لئی۔

ایہنوں احتجاج دے حوالے نال کنج ورتیا جا سکدا اے؟

-- ایف آر ٹی مقامی تھاواں جنہاں وچ احتجاجاں تے لوکاں دے چہریاں دی نگرانی، ٹریک تے پچھان کرن لئی استعمال ہو سکدی اے۔ اے لوکاں دے علم یا مرضی دے بغیر کھلے عام یا رازداری نال کیتا جا سکدا اے۔

-- ایف آر ٹی دے مجاز کیمرے تصویراں یا وڈیوز لے سکدے نیں، تے لوکاں نوں حقیقی ویلے اچ شناخت کردے نیں یا بعد اچ۔ ایف آر ٹی پہلے توں موجود تصویراں دا تجزیہ تے شناخت کرن لئی استعمال کیتی جا سکدی اے، مثال دے طور تے احتجاج دی تصویراں تے وڈیوز جو سوشل میڈیا تے چاہڑیاں گئیاں ہوون۔

-- جدوں کہ احتجاج کرن والیاں دا چہرے دا ڈیٹا جمع کیتا جاندا اے، اے ڈیٹا فیر اک یا زیادہ پہلے توں موجود واچ لسٹاں اچ جمع کیتا جاندا اے، جتھے جوڑ لبھن لئی اس دا ٹلنا دوسرے ذرائع توں ملے چہرے دا ڈیٹا نال کیتا جاندا اے۔

-- اے ڈیٹا اجیہے طور تے انہاں لوکاں دا نواں ڈیٹا بیس بناون لئی استعمال ہو سکدا اے جو احتجاجاں وچ شرکت کرن گے مستقبل دے جوڑ تے شناخت لئی۔

احتجاج تے جاندمے ہوئے کیہہ سوچنا چاہیدا اے؟

-- اگر تسی اپنی گمنامی نوں برقرار رکھنا چاہندے ہو، تہانوں اپنے منہ نوں ڈھکن بارے سوچنا چاہی دا اے جیوں ماسک، جو ایف آر ٹی لئی تہاڈے چہرے دے مہاندرے دی صحیح تصویراں کھچنا مشکل بنا دیوے گا۔

-- ایف آر ٹی اچ رکاوٹ پاون لئی دوسری صورتاں اچ شامل اے چہرے دے پینٹ دا استعمال ہور کپڑے جیہڑے کہ چہرے دی شناخت اچ رکاوٹ پاون لئی ڈیزائن کیتے گئے ہوون۔ ایف آر ٹی مسلسل

¹¹ <https://www.dawn.com/news/1584264>

بدلدا ہور بہتر ہوندا اے، تاہم، اس لئی چہرے دے نقاباں تے اے دوسرے طریقے مستقبل اچ کم موثر ثابت ہوون گے۔

-- پولیس دے اختیارات انہاں نقاباں تے کپڑیاں نوں ہٹاؤن دا تقاضا کرن لئی ثقافتی ریت رواج تے علاقائی اختیار تے ادھارت اے۔ لکھدے ویلے، اسی کرونا وبا دے وچ کار آں، ایس لئی موجودہ اصول بدل وی سکدے نیں۔

-- جیویں کہ پولیس سوشل میڈیا تے تصویراں یا وڈیو ریکارڈنگاں دا تجزیہ کرن لئی ایف آر ٹی استعمال کر سگدی اے، اس نوں احتجاج دی تھاں تے تصویراں پوسٹ کرن توں پہلے ویکھو جو دوسرے احتجاج کرن والیاں دے چہریاں نوں دکھاندی اے۔

-- ایسے طراں، تسی آن لائن تصویراں یا وڈیوز پوسٹ کرن توں پہلے چہرے نوں دھندلا کرن آئے ٹولز استعمال کرن بارے سوچ سگدے ہو۔

پولیس ڈرون ٹیکنالوجی احتجاج تے کیویں استعمال ہو سگدی اے تے تسی اپنی گمنامی نوں کیویں برقرار رکھن دی کوشش کر سگدے ہو۔

اسلام آباد کیپیٹل پولیس نے ستمبر 2022 وچ امن و امان نوں قائم رکھن لئی عوامی اکٹھاں نوں ڈکن تے منتظم کرن لئی اجیہے بے ضرر ڈرونز دی خریداری دا اعلان کیتا سی۔

پولیس ڈرونز کیہہ نیں؟

-- ڈرونز مختلف سائزاں دے ریموٹ نال کنٹرول کیتے جان آئے بے آدمی ہوائی گڈیاں نیں (یو اے ویز)۔

-- ایہناں وچ اکثر کیمرے لگے ہونے نیں تے ایس دے وچ چہرے دی شناخت ٹیکنالوجی وی پائی جا سگدی اے۔

-- ڈرونز اسپیکر، نگرانی دے آلے، ریڈار تے گل بات وچ رکاوٹ پاون والے آلے، جیویں 'آئی ایم ایس آئی کیچرز' ایہدے وچ لگے ہو سگدے نیں۔

احتجاجاں دے وچ ڈرونز کیویں استعمال ہو سگدے نیں؟

-- کیمرے لگے ہوئے ڈرونز لوکاں دی عوامی تھاواں تے حرکات نوں انہاں دی مرضی یا علم دے بنا دوروں ویکھن لئی استعمال ہو سگدے نیں سمیت احتجاجاں تے۔

---

¹² <https://tribune.com.pk/story/2375942/islamabad-police-to-use-non-lethal-drones-to-disperse-rioters>

-- اسی طرح، جدوں اے گل بات وچ رکاوٹ پاون والی ٹیکنالوجی نال لیس ہوون، ڈرونز احتجاج کرن آلیاں دی کالاں تے پیغاماں، وچ تے آلے دوالے دا علاقہ جتھے احتجاج ہو رہیا اے دی نگرانی تے ٹریک کرن لئی استعمال کیتے جا سگدے نیں۔

-- اسپیکراں نال لگے ڈرونز احتجاج کرن آلیاں نال گل بات کرن لئی، مثلاً "انہاں نوں حکم، ہدایتاں یا خبردار کرن لئی استعمال کیتے جا سگدے نیں۔

احتجاج تے جاندرے ہوئے کیہہ سوچنا چاہیدا اے؟

-- ڈرونز دا استعمال اتے تہاڈی گمنامی تے اثر انہاں ٹیکنالوجیاں تے ادھارت اے جدھے نال او لیس نیں۔
-- چہرے دی شناخت ڈھکن آلی ٹیکنالوجی تے آئی ایم ایس آئی کیچرز دی سیکشنز اتے تھو، جداں کہ اے عام ٹولز جو ڈرون احتجاج کرن آلیاں دیاں سرگرمیاں دی نگرانی کرن لئی استعمال کر سکدا اے۔

ڈیٹا بیس دی نگرانی تے پیشگی خبر دینے والے نگرانی دے آلیاں لئی گائیڈ

پیشگی نگرانی کیہہ اے؟

-- پیشگی نگرانی دے پروگرامز پولیس دی طرفوں اندازہ لگان لئی استعمال کیتے جاندرے نیں کہ جرائم کتھے تے کدوں ہو سکدے نیں۔۔۔۔ یا کون انہاں نوں کر سکدا اے۔ اے پروگرامز پیشگی ڈیٹا کمپیوٹر دے ایلوگرتھمز پا کے کم کردے نیں۔

-- مثال دے طور تے، اک پروگرام ماضی دے جرماں دے ڈیٹا دا حساب لا کے پیشگی گوئی کرے گا کہ مستقبل دے جرائم کتھے ہوں گے۔۔۔ نقشے تے 'اہم مقامات' یا 'بکسے' دی نشاندہی کرے گا۔ پر ایہہ پروگرام جیہڑا ڈیٹا ورتدے نیں وہ نامکمل یا پکھ وادی/ تعصبانہ ہو سکدا اے، جس دی وجہ توں 'فیڈ بیک لوپ' ہو سکدا اے - افسران نوں اوہناں کمیونٹیز وچ بھیجنا جیہڑیاں پہلے توں زیادہ نگرانی دا شکار نیں۔

-- دوسرے پیشگی نگرانی دے پروگرامز صلاح دے سکدے نیں کہ لوک کیویں سلوک کرن گے۔ انہاں پروگراماں اچ انسان بارے معلومات پائی جاندی اے، تے فیر اے فیصلہ کردے نیں کہ کی اوہ بندہ جرم کرے گا۔

-- انفارمیشن ٹیکنالوجی تے ٹیلی کمیونیکیشنز دی وزارت (ایم او آئی ٹی ٹی) نے حال ہی وچ "کرائم اینالیٹکس اینڈ اسمارٹ پالیسنگ ان پاکستان (سی اے ایس پی پی) دا افتتاح کیتا اے جو ڈیٹا اینالیٹکس نوں پیشگی نگرانی دے کماں¹³ نوں کرن لئی استعمال کرن دا ارادہ رکھدی اے۔ ملک دے وڈے شہراں خاص کر کراچی، اسلام آباد، گلگت، مظفر آباد ہور کوئٹہ¹⁴ اچ اے پروگرام شروع کیتا جاوے گا۔

احتجاج تے پیشگی نگرانی کیویں استعمال ہوندی اے؟

-- پولیس احتجاج کرن آلیاں دی پچھان لئی تے انہاں نوں ڈیٹا بیسز یا واچ لسٹاں اچ پاون لئی چہرے دی پچھان دی ٹیکنالوجی، آئی ایم ایس آئی کیچرز یا جیو لوکیشن ٹیکنالوجی استعمال کر سکدی اے۔

-- بندے اکثر لاعلم ہوندے ہیں کہ پولیس دے ڈیٹا یا واچ لسٹ اچ او شامل نہیں تے اس دے نتیجے وچ، انہاں نوں اس وچوں ہٹانا بہوں مشکل کم اے، اگرچہ نا ممکن نہیں۔ احتجاج تے جانڈے ہوئے کیہہ سوچنا چاہیدا اے۔

-- احتجاج کرن آلیاں دی پچھان لئی پولیس انہاں تصویراں، وڈیوز یا پیغاماں دا تجزیہ کر سکی اے جو کسی آن لائن پلیٹ فارم تے ونڈدے ہو۔ اک واری پچھان ہو گئی،

---

¹³ "Changes underway for a unified, integrated policing system in country: Amin-ul-Haque", The Nation, August 20, 2022, <https://www.nation.com.pk/20-Aug-2022/changes-underway-for-a-unified-integrated-policing-system-in-country-amin-ul-haque>.

¹⁴ Muhammad Saleh Zaafer, "Crime analytics and smart policing to be implemented in Pakistan: Aminul Haq," The News International, August 24, 2022, <https://www.thenews.com.pk/print/984957-crime-analytics-and-smart-policing-to-be-implemented-in-pakistan-aminul-haq>.

او فیر واچ لسٹاں تے جمع کیتے جا سکدے ہیں یا پروفائلاں بناون لئی استعمال ہو سکدے ہیں جو اس دے بعد پیشگی نگرانی دے ٹولز اچ پایا جا سکدا اے۔

-- اگر پولیس نے تہانوں اس طبقے اچ پا دتا اے جو جرم کر سکدا اے، ایہہ مزید احتجاج دے دوران تہانوں حراست اچ رکھن، گرفتار کرن، یا روکن تے تلاشی لین لئی استعمال ہو سکدا اے۔

-- عام طور تے حکومت ولوں شفافیت دی کمی تے کھلی حکومتی پالیسیاں گھٹ ہون پاروں ڈیٹا بیسز دے غلط استعمال دے امکان پیدا ہو سکدے ہیں۔

قانون نافذ کرن آلے ڈیٹا بیسز احتجاج تے کیوں استعمال ہو سکدے ہیں

پنجاب پولیس دا اکٹھا کنٹرول تے کمانڈ سینٹر (پی پی آئی سی تھری) پنجاب سیف سٹیز اتھارٹی دے تحت اک ایسا ادارہ جس دا منشورڈیٹا اس مقصد نال اکٹھا کرنا اے کہ شہریاں نوں حفاظت پہنچان دے معیار نوں ودھایا جاوے۔ اس وچ سی سی ٹی وی نصب کرنا شامل اے، پیشگی نگرانی دے اقدامات اوہناں تہاواں دی شناخت توں جتھے مجرمانہ واقعات دی وڈی مثالوں موجود ہیں۔

شروع اچ اے سسٹم لاہور اچ نصب کیتا گیا تے ہن اے چھ وڈے شہراں اچ موجود اے (اسلام آباد، بہاولپور، ملتان، فیصل آباد، گجرانوالہ، راولپنڈی) کم از کم، مزید ودھاوون دے منصوبیاں نال۔

پی ایس سی اے جس مقصد دے تحت کم کر رہی اے، اس ریٹ دے نال کہ دس ہزار کیمرے کراچی اچ وی نصب کیتے گئے ہیں، ہور 'حفاظت' دا عنصر انہاں دے رہنما اصول دے معنی اچ اے، اے ممکن اے

کہ سال ہا سال توں فلماں دا ڈیٹا بیس جو پیش کیتا گیا اے او ایہناں شہراں اچ احتجاج دی نگرانی لئی استعمال کیتا جاندا ہووے۔

ہور گل ایہہ کہ پیشگی گویانہ نگرانی دے پروگرامز جو ایم او آئی ٹی ٹی و لوں شروع کیتے گئے نیں، ایہناں نے جرائم نوں گھٹان دی کوشش اچ ڈیجیٹائزیشن لئی مختلف اقدامات وی شروع کیتے نیں۔، جیویں کہ ہوٹل آئی ٹی ٹی ریول آئی نال ہی نال پولیس سٹیشنناں دی وڈے پیمانے تے ڈیجیٹائزیشن،¹⁵ ایف آئی آر (فرسٹ انسٹینس رپورٹ) رجسٹریشن تے شکایت دا طریقہ کار، نال دوسریاں دے۔¹⁶ تشویش دا ذریعہ

---

¹⁵ Muhammad Saleh Zaafir, "Crime analytics and smart policing to be implemented in Pakistan: Aminul Haq," The News International, August 24, 2022, <https://www.thenews.com.pk/print/984957-crime-analytics-and-smart-policing-to-be-implemented-in-pakistan-aminul-haq>.

¹⁶ Muhammad Shahzad, "Police stations across Punjab going digital," March 12, 2017, <https://tribune.com.pk/story/1353012/police-stations-across-punjab-going-digital>.

Manzoor Ali, "Police dept digitises over 1.43m FIRs," Dawn, October 7, 2018, <https://www.dawn.com/news/1437332>.

اتھے ذاتی معلومات دا وڈے پیمانے تے اکٹھا کرنا اے اوس ملک اچ جتھے قوانین دے اس ذخیرے نوں جمع کرن تے انہاں ڈیٹا بیسز دی بعد اچ پروسیسنگ تے حفاظت دا کوئی دھیان نہیں کردے۔

"KP CM inaugurates e-FIR, digitisation of police HR management system," The News International, February 7, 2020, <https://www.thenews.com.pk/print/610235-kp-cm-inaugurates-e-fir-digitisation-of-police-hr-management-system>.

تھاڈی ڈیوائسناں نوں نگرانی دے خلاف تحفظ دین والی گاڈ
ڈیٹا دی لوکیشن نوں رسائی ملن توں کیویں بہتر طریقے نال قابو کیتا جا سکدا اے
میرے فون دی لوکیشن نوں کتھے محفوظ کیتا جاندا اے؟

تھاڈا فون جی پی ایس یا موبائل نیٹ ورک لوکیشن نوں استعمال کردے ہوئے دو اہم طریقیاں نال اپنی لوکیشن تلاش کر سکدا:

1- جی پی ایس:

اے۔۔۔ جی پی ایس (گلوبل پوزیشننگ سسٹم) سیٹلائٹ نیویگیشن نوں استعمال کردی اے تہاڈے فون دی ٹھیک تے درست جگہ (چند میٹراں دے اندر) دسن بارے، تے ایہہ تہاڈے ہینڈ سیٹ دی جی پی ایس چپ تے انحصار کردا اے۔

بی۔۔۔ جو فون تسی استعمال کردے او اس تے منحصر اے کہ تہاڈا جی پی ایس لوکیشن ڈیٹا مقامی طور تے ہور/یا کلاؤڈ سروس جیویں گوگل یا آئی کلاؤڈ تے محفوظ ہو سکدا اے۔ اے کسی ایپ جو تسی استعمال کردے او دے ذریعے وی جمع کیتا جا سکدا اے جنہوں تہاڈی جی پی ایس لوکیشن تیکر دی پہنچ حاصل اے۔

2۔ موبائل نیٹ ورک لوکیشن:

اے۔۔۔ موبائل دی نیٹ ورک لوکیشن (یا گلوبل سسٹم لئی موبائل کمیونیکیشنز (جی ایم ایس) لوکیلائزیشن) تہاڈے سیلولر نیٹ ورک تے منحصر اے، تے اس دا تعین کیتا جا سکدا اے جیویں ہی تسی سیلولر نیٹ ورک نال رابطہ بناندے ہو (آئی۔ای۔ تہاڈا فون آن ہويا تے ہوائی جہاز موڈ اچ نہیں اے) پر اے جی پی ایس توں گھٹ درست اے۔ انداز "تہاڈی تہاں دا تعین شہراچ کجھ درجن میٹراں دے فاصلے تے، یا پنڈاں تہاواں تے کجھ سینکڑاں میٹراں تے درستگی دے نال کیتا جا سکدا اے۔

بی۔۔۔ تہاڈے نیٹ ورک فراہم کرن آلے ولوں اس لوکیشن ڈیٹا نوں محفوظ کیتا جاندا اے۔

میری لوکیشن دے ڈیٹا نوں کیویں رسائی مل سکدی اے؟

تہاڈے (فون) دی لوکیشن تیکر پہنچ حاصل کرن دے بہوں سارے طریقے نیں:

1۔ جی پی ایس:

اے۔۔۔ جی پی ایس لوکیشن ڈیٹا نوں حاصل کرنا اس گل تے منحصر اے کہ ڈیٹا کتھے محفوظ کیتا گیا اے۔ اے 'موبائل فون ایکسٹریکشن' ڈیوائس نوں استعمال کردے ہوئے کیتا جا سکدا اے، جو تہاڈے فون اچ پلگ اے تے ایس سارے ڈیٹا نوں ڈاؤن لوڈ کردی اے جو اوہدے تے محفوظ اے، سمیت اوہناں تہاواں دی تفصیلات دے جتھے تسی گئے او۔

بی۔۔۔ تہاڈے جی پی ایس ڈیٹا نوں ڈیوائس ہیکنگ دے ذریعے حاصل کرنا وی ممکن اے، ایہہ اک ایڈوانس طریقہ اے جس دے وچ تہاڈے فون دی فزیکل طور تے رسائی دی لوڑ نہیں اے دوروں وی کیتا جا سکدا اے۔

سی۔۔۔ اگر تہاڈا جی پی ایس ڈیٹا آن لائن اکاؤنٹ تے وی محفوظ اے (مثلاً۔۔۔ آئی کلاؤڈ یا گوگل میپس)، انہوں کلاؤڈ ایکسٹریکشن ٹیکنالوجیز دے ذریعے یا کمپنیاں جو اے ڈیٹا محفوظ کردیاں نیں نوں قانونی درخواست دے ذریعے وی حاصل کیتا جا سکدا اے۔

2۔ موبائل نیٹ ورک لوکیشن:

اے۔۔۔ پولیس تہاڈے لوکیشن ڈیٹا دا اندازہ تہاڈے سروس فراہم کرن والے توں حاصل کر سکدی اے۔

بی۔۔ اس دا مطلب اے کہ پولیس نوں اے اندازہ لاون لئی کہ تسی احتجاج دی تھاں دے نیڑے تیڑے ہو سو کہ نہیں تہاڈے فون ہینڈ سیٹ دی لوڑ نہیں۔

سی۔۔ ایہو معلومات نوں حاصل کرن دا اک ہور طریقہ 'IMSI کیچر' (جنہوں 'Stingray' وی کہیا جاندا اے) دا استعمال کرنا اے، اک آلہ جیہڑا کسی مخصوص علاقے وچ موبائل نیٹ ورک نال آن تے جڑے ہوئے سارے موبائل فونز نوں روکن تے ٹریک کرن لئی تعینات کیتا جاندا اے۔

تہاڈے لوکیشن ڈیٹا تے کیوں بہتر قابو پایا جا سکدا اے؟

1- جی پی ایس:

اے۔۔ تہاڈی لوکیشن نوں رسائی ملن توں روکن دا سب توں چنگا طریقہ فوری طور تے لوکیشن ڈیٹا بنن دے عمل نوں محدود کرنا اے۔

بی۔۔ جی پی ایس دی صورت اچ، ایہہ ایناں ہی آسان ہو سکدا ہے جیویں جی پی ایس نوں بند کرنا (اکثر اس دا حوالہ 'لوکیشن سروسز' دی طرح دتا جاندا اے)۔ پر اے گل ذہن اچ رکھو کہ کسی پچھلے واقعے دا لوکیشن ڈیٹا جتھے تسی انہوں آن کیتا سی فیر وی حاصل کیتا جا سکدا اے۔

سی۔۔ تہانوں فیر وی جی پی ایس نوں فون تے استعمال کرن دی لوڑ اے، مثال دے طور تے اگر تسی کسی دوست یا گھر دے جی نوں اپنی لوکیشن بارے حفاظتی مقصد لئی آگاہ کرنا چاہندے او جس ویلے تسی احتجاج تے شرکت کیتی۔ اس صورت اچ، ایس معلومات نوں گھٹ توں گھٹ پھیلاون لئی انفرادی ایپس' دی لوکیشن دی رسائی حاصل کرن دی اجازتاں چیک کرو۔

ڈی۔۔ ساریاں ایپس نوں رسائی دی اجازتاں نوں ہٹا کے تسی اس ڈیٹا نوں آن لائن اکاؤنٹ تے محفوظ ہون توں روک سکدے او۔

ای۔۔ اگر تسی چاہندے او کہ کوئی ایپ تہاڈے جی پی ایس ڈیٹا نوں حاصل کرے، اس ایپ دی سیٹنگ دی پڑتال کرو اے یقین کرن لئی کہ تسی سمجھدے او کہ اگر تہاڈی لوکیشن آن لائن محفوظ ہو رہی اے یا تہاڈی ایپ تے مقامی طور تے۔ مثال دے طور تے، گوگل اکاؤنٹ تے لاگ ان رہندے ہوئے اگر تسی گوگل میپس استعمال کردے ہو، تہانوں سیٹنگز توں لوکیشن ہسٹری نوں ناکارہ کرنا چاہیدا اے تاکہ تہاڈی لوکیشن ہسٹری گوگل اکاؤنٹ تے محفوظ نہ ہووے۔

ایف۔۔ اگر تسی تصویراں لئیاں نیں لوکیشن دی آن سروساں دے نال، جس تھاں تے تصویر لتی گئی سی تصویر دے میٹا ڈیٹا وچ شامل ہو سکدی اے (ای ایکس آئی ایف ڈیٹا وی کہیا جاندا اے)۔ تصویراں لیندے ہوئے تہانوں اپنی لوکیشن دی سروساں نوں ناکارہ بنانا چاہی دا اے، یا تسی سافٹ ویئر یا ایپ استعمال کر سکدے او ای ایکس آئی ایف ڈیٹا نوں بعد اچ مٹان لئی (مثال دے طور تے، سگنل میسجنگ ایپ ای ایکس آئی ایف ڈیٹا نوں مٹا دیندی اے جدوں تسی تصویراں بھیج دے ہو)۔

جی۔۔ ایسے طرح، اپنے وائی فائی یا بلو ٹوتھ نوں بند کرنا تہاڈے فون نوں غیر ضروری رسائی دے پوائنٹاں توں روک سکدا اے تے بالواسطہ لوکیشن دی معلومات دیندا اے۔

2- موبائل نیٹ ورک لوکیشن:

اے۔۔۔ جدوں موبائل نیٹ ورک لوکیشن دی گل آندی اے، انہوں قابو کرن دا اکو ہی رستہ نیٹ ورک دے رابطے نوں اکا ہی روکنا اے۔

بی۔۔۔ ہوائی جہاز موڈ اچ اپنے فون نوں بند کرنا یا فیراڈے کیچ دے وچ تہاڈے موبائل فون دے رابطے نوں روکے گا، ہور اس طرح جی ایس ایم جیو لوکیشن نوں ناممکن بناوے گا۔ اک فیراڈے کیچ یا فون نوں بند کرنا کسی وی فون دے کوئی یا سارے رابطیاں نوں روک سکدا اے۔ جدوں کہ صرف ہوائی جہاز موڈ نوں استعمال کرن دا مطلب اے کہ کجھ قسماں دے رابطے فیر وی بنائے جا سکدے نیں (مثلاً" بلو ٹوتھ یا جی پی ایس)۔

پولیس تہاڈی تصویراں، رابطہ نمبراں تے دستاویز تیکر کیویں پہنچ سکدی اے تے تسی ایس رسائی نوں بہتر طور تے کیویں قابو کر سکدے ہو؟

اے سارا کجھ کتھے محفوظ کیتا جاندا اے؟

۔۔۔ ہر ویلے تسی فون استعمال کردے ہوئے ڈیٹا جنریٹ کردے ہو مثلاً" تسی ڈیٹا پیدا کردے ہو جدوں تسی تصویراں لیندے ہو یا وڈیو ریکارڈ کردے ہو، جدوں تسی نوٹس تے دستاویزات بناندے یا ایڈٹ کردے ہو، تے جدوں تسی نوویں نام یا نمبرز اپنی کنٹیکٹ ڈائریکٹری تے پاندے ہو۔

۔۔۔ اے سارا ڈیٹا متھے ہوئے ایپس دے ذریعے بنایا جاندا اے۔۔۔ تہاڈے کیمرے تے فوٹو دی ایپس، سوشل میڈیا ایپس، نوٹس ایپس، ہور تہاڈی کنٹیکٹس دی ایپس اس دیاں کجھ مثالیں نیں۔

۔۔۔ اے نوٹ کرنا اہم اے کہ جدوں اپنے فون تے کوئی فائل بناندے ہو، اکثر ویلے تسی 'میٹا ڈیٹا' پیدا کرو گے جو ایس دے نال جڑیا ہویا اے (مثلاً" تصویر دے نال میٹا ڈیٹا ہووے گا جیویں کہ ویلا تے لوکیشن جتھے اے لتی گئی سی)۔ اے میٹا ڈیٹا ظاہر ہو سکدا اے، اگر ظاہر نہ ہوندا ہووے، تے فیر تصویر اپنے آپ ہووے گی۔

۔۔۔ اے سارا ڈیٹا تہاڈے فون دی اندرونی یادداشت تے محفوظ ہووے گا (سمیت کسی جڑی ہوئی بیرونی یادداشت دے، جیویں کہ مائیکرو ایس ڈی کارڈ)، یا کلاؤڈ تے، یا دوویں اگر تسی بیک اپ دے طور تے کوئی کلاؤڈ سروس استعمال کر رہے ہو۔

میریاں تصویراں، رابطہ نمبرز تے دستاویزات نوں پولیس کیویں حاصل کر سکدی اے؟

کجھ طریقے نیں کہ پولیس اس ڈیٹا نوں حاصل کر سکدی اے، اس گل تے منحصر اے کہ انہوں کیویں محفوظ کیتا گیا اے:

۔۔۔ اگر مقامی طور تے تسی اپنے سارے ڈیٹا نوں اپنے فون تے محفوظ کرو، تے اے 'موبائل فون ایکسٹریکشن' ڈیوائس دے ذریعے حاصل کیتی جا سکدی اے، جو تہاڈے فون نال جڑدی اے تے سارے ڈیٹا نوں ڈاؤن لوڈ کردی اے جو ایس تے محفوظ اے۔ اے طریقہ دوروں استعمال نہیں کیتا جا سکدا۔۔۔ پولیس نوں تہاڈے فون دی فزیکل ضرورت ہووے گی۔

-- ڈیوائس ہیکنگ اک جدید طریقہ ہے جو تہاڈے فون اچ ڈیٹا دی خاص مقدار تیکر پہنچ دیندی ہے، پر لازمی طور تے سارے دی نہیں۔ موبائل فون ایکسٹریکشن دی طرح، ہیکنگ اچ تہاڈی ڈیوائس دی فزیکل رسائی ضروری نہیں۔ اس دا مطلب ہے کہ ایہہ طریقہ احتجاج توں پہلے یا بعد اچ کسی ویلے وی استعمال کیتا جا سکدا ہے۔

-- اگر تسی اپنی تصویراں، دستاویز تے رابطہ نمبران نوں ویلے دے مطابق رکھ رہے ہو کوئی کلاؤڈ سروسز (آئی کلاؤڈ، ڈراپ باکس یا گوگل ڈرائیو مثال دے طور تے) استعمال کردے ہو، پولیس 'کلاؤڈ ایکسٹریکشن' آلے دوروں استعمال کر سکدی ہے ایس معلومات نوں حاصل کرن لئی تہاڈی اجازت یا علم دے بغیر، یا او کلاؤڈ سروس فراہم کرن آلیاں نوں قانونی درخواست کر سکدے نیں۔

تہاڈی تصویراں، رابطہ نمبران تے دستاویز نوں رسائی دے خطرے توں کیویں محدود کیتا جا سکدا ہے -- کلاؤڈ ایکسٹریکشن دے طریقیاں دے حملیاں نوں روکن لئی، تہانوں کلاؤڈ سروس دے استعمال توں کلی طور تے باز رہنا پئے گا۔

-- اگر کلاؤڈ سروس نوں مکمل چھڈنا تہاڈے لئی زحمت دا باعث بن رہیا ہے، حساس مواد نوں کلاؤڈ تے نہ چاہیڑن بارے سوچو۔ ایپس سیٹنگ' تے فیچراں نوں نظر ثانی کرنا ایہہ یقین کرن دا چنگا طریقہ ہے کہ تسی جاندے ہو تہاڈے فون تے کیہڑا ڈیٹا آن لائن بیک اپ ہو رہیا ہے (مثال دے طور تے، واٹس ایپ دے بیک اپس گوگل ڈرائیو تے محفوظ ہو رہے نیں، چنانچہ تہاڈے واٹس ایپ دے پیغامات اگر اینڈ ٹو اینڈ کوڈڈ نیں، کلاؤڈ ایکسٹریکشن نوں استعمال کردے ہوئے ہے پیغامات گوگل ڈرائیو بیک اپ دے ذریعے فیر وی حاصل کیتے جا سکدے نیں)۔

-- تاہم، ڈیوائس استعمال کرن آلے دے نا، تہانوں اپنے پیدا کیتے ہوئے ڈیٹا تے پہلی تہاں تے کجھ کنٹرول ہونا چاہی دا ہے، تے اے کتھے محفوظ ہو رہیا ہے۔ اس گل دی چنگی آگاہی ہونی چاہی دی ہے کہ تہاڈا فون کیہہ معلومات رکھدا ہے دا مطلب ایہہ کہ اگر ایہہ آلے تہاڈے فون تے استعمال ہو سکدے سن، تہانوں آگاہ ہونا چاہیدا ہے کہ کیہہ ڈیٹا حاصل کیتا جا رہیا ہے۔

-- اے یقین دہانی کہ تہاڈے فون دا مواد کوڈڈ بنایا جا رہیا ہے تے تہاڈا آپریٹنگ سسٹم تے ایپلیکیشن اپ ٹو ڈیٹ نیں موبائل فون ایکسٹریکشن تے ڈیوائس ہیکنگ دے کجھ طریقیاں نوں گھٹا سکدا ہے۔

ڈیجیٹل رابطہ کاری:

میری بول چال کتھے محفوظ ہوندی ہے؟

ٹیکسٹ پیغامات/فون کالان: روایتی سیل فون دی رابطہ کاری سیلولر نیٹ ورک تے ہوندی ہے۔ تسی انہوں عام طور تے لکھے ہوئے پیغام تے فون کال دی ایپلیکیشن جو تہاڈے فون تے معیار دے طور تے دتا گیا ہے دے نال حاصل کردے ہو۔ جدوں کہ فون دی کالان کتھے وی محفوظ نہیں کیتاں جاندياں، لکھے ہوئے پیغامات تہاڈی تے وصول کرن آلے دی ڈیوائس تے مقامی طور تے محفوظ کیتے جاندے نیں۔ اے نیٹ ورک فراہم کرن والے آلے ولوں عارضی طور تے محفوظ کیتے جاندے نیں۔

-- پیغام رسائی آلی ایپلیکیشنناں: پیغام رسائی دے پلیٹ فارم انٹرنیٹ تے چنگی محفوظ بول چال دی اجازت دیندے نیں۔ جو ایپ تسی استعمال کردے ہو سروس فراہم کرن آلی سسٹماں تے ہور ممکنہ طور تے آن لائن وی انحصار کردا اے کہ، تہاڈے پیغام مقامی طور تے تہاڈے تے وصول کرن آلی دے فون تے محفوظ ہو سکدے نیں۔ کجھ پیغام رسائی دی ایپلیکیشنناں بیک اپ دے حل وی دیندیاں نیں جو یا تے آن لائن محفوظ ہون گے یا مقامی طور تے۔ پیغام رسائی دی مختلف ایپلیکیشنناں مختلف پروٹوکول تے منحصر نیں، جس دا مطلب اے وے کہ کجھ پیغام رسائی دی ایپلیکیشنناں دوسریاں دی نسبت رکاوٹ دے خطرے تے زیادہ نیں۔

-- سماجی نیٹ ورکس: کجھ اکا دکا غیر مرکزی/ازخود میزبانی سسٹماں دے کیساں دے علاوہ، سماجی نیٹ ورکنگ ایپلیکیشنناں تے تہاڈی بول چالوں سروس فراہم کرن آلیاں دے ولوں محفوظ کیتی جاوے گی۔

میری ڈیجیٹل رابطہ کاری نوں کیوں حاصل کیتا جا سکدا اے؟

کجھ طریقیاں دے ذریعے پولیس اس ڈیٹا دی رسائی حاصل کر سکدی اے، ایہہ ایس تے منحصر اے کہ تسی انہوں کتھے محفوظ کیتا اے:

-- تہاڈے فون تے محفوظ بول چال (جیویں پیغام رسائی دی ایپ اچ تہاڈی گل بات نوں) 'موبائل فون ایکسٹریکشن' ڈیوائس دے ذریعے حاصل کیتا جا سکدا اے، جو تہاڈے فون دے نال جڑی ہو سکدی اے محفوظ کیتے ہوئے سارے ڈیٹا نوں ڈاؤن لوڈ کرن لئی۔

-- اے رسائی ڈیوائس ہیکنگ دے ذریعے وی ممکن اے، اک طریقہ جدیہ وچ تہاڈے فون دی دستی رسائی دی لوڑ نہیں۔

-- اگر تہاڈی بول چال سروس فراہم کرن آلی یا سماجی نیٹ ورک تے منحصر اے (جیویں کہ میسنجر، ٹیلی گرام، انسٹاگرام، ٹک ٹاک)، پولیس تہاڈی اجازت یا علم توں بنا 'کلاؤڈ ایکسٹریکشن' دے طریقیاں نال رسائی حاصل کر سکدی اے۔ اوہی طریقہ تہاڈی بول چال دے بیک اپ نوں حاصل کرن لئی استعمال ہو سکدا اے (مثلاً "واٹس ایپ بیک اپس گوگل ڈرائیو/آئی کلاؤڈ تے)۔

-- اگر تہاڈی کجھ بول چال سماجی رابطے تے عام اے (مثلاً "کھلے فیس بک گروپ تے ونڈی گئی اے)، پولیس انہاں نوں حاصل کرن لئی سوشل میڈیا انٹیلی جنس آلیاں دا استعمال کر سکدی اے۔

-- تہاڈے لکھے ہوئے پیغامات تے فون کالوں نوں پولیس ولوں 'آئی ایم ایس آئی کیچر' استعمال کردے ہوئے پھڑیا، ریکارڈ تے اوکڑاں پائی جا سکدیاں نیں، اک ڈیوائس جو سارے آن موبائل فونوں نوں ٹریک کرن لئی مرتب دتی گئی اے تے اک خاص علاقے اچ نیٹ ورک نال جوڑی گئی اے۔

-- تہاڈے ٹیکسٹ پیغامات نوں قانونی طریقے نال وی حاصل کیتا جا سکدا اے تہاڈے سروس فراہم کرن آلی نوں نشانہ بنا کے۔ ایہوں جیہا قانونی طریقہ کمپنیاں ولوں ڈیٹا دی درخواست کر کے وی استعمال کیتا جا سکدا اے جو تہاڈی بول چال دی میزبانی کر رہیا وے (مثلاً "فیس بک)۔

ڈیجیٹل رابطہ کاری نوں رسائی دے خطرے توں کیویں گھٹ کیتا جا سکدا اے؟

-- خطریاں نوں گھٹ کرنا ایس گل نوں کنٹرول کرن توں شروع ہوندا اے تسی کس نال تے کس ذریعہ نال معلومات سانجھیاں کر دے ہو۔

-- بہت حساس معلومات سانجھیاں کر دے ویلے، ذاتی طور تے ملاقات کرن تے غور کرو۔

-- اگر سیلولر نیٹ ورکس دی گھٹ سیکیورٹی نوں ویکھدے ہوئے ذاتی طور تے ملاقات اک چنگا حل نہ لگے تے، حساس معلومات سانجھیاں کرن لئی محفوظ چینلز جیویں اینڈ ٹو اینڈ انکرپٹڈ میسجنگ ایپس دے استعمال تے غور کرو۔

-- لیکن یاد رکھو کہ اگر تسی اپنے کسی وی میسجنگ ایپ دے لئی کلاؤڈ بیک اپ استعمال کردے ہو تے، تد وی کلاؤڈ ڈیٹا کڈھن دے ٹولز دا استعمال کردے ہوئے مواد تک رسائی حاصل کیتی جا سکدی اے۔

-- اوہناں مظاہرے کرن والیاں دی پچھان دی تصدیق کرو جنہاں نال تسی کسی دوسرے مواصلاتی چینل دے ذریعے گل بات کر رہے ہو (مثال کے طور تے اوہناں نوں کسے دوسرے پلیٹ فارم تے پیغام گھلنا، یا انکرپٹڈ ای میل دے ذریعے، یا آڈیو یا ویڈیو کال دے ذریعے)۔

منفرد شناخت کار: او کیہہ نیں تے او کتھے اکٹھے کیتے جاندے نیں؟

-- تہاڈے فون تے تہاڈے سم کارڈ وچ تہاڈے بارے منفرد شناخت کار موجود نیں، جنہاں تک پولیس تہاڈی شناخت کرن لئی رسائی حاصل کر سکدی اے۔

-- آئی ایم ایس آئی (انٹرنیشنل موبائل سبسکرائبر آئیڈینٹیٹی) تہاڈی سم کارڈ دے نال جڑیا اک انوکھا نمبر اے۔ اے بدلدا نہیں اے، بہاویں تسی سم کارڈ نوں دوچے فون اچ وی پاوو۔

-- اگر تہاڈے کول موبائل فون سبسکریپشن اے، آئی ایم ایس آئی تہاڈی ذاتی معلومات جیویں کہ تہاڈا نام تے پتے نال جڑ جاوے گی۔

-- آئی ایم ای آئی (انٹرنیشنل موبائل ایکوپمنٹ آئیڈینٹیٹی) تہاڈے فون دی نشاندہی کرن آلا انوکھا نمبر اے (اک ڈیوائس)۔ تے اگر تسی اپنا فون بدلو گے تے تسی نواں آئی ایم ای آئی نمبر حاصل کرو گے۔

-- آئی ایم ایس آئی تے آئی ایم ای آئی خاص آلیاں دے بنا آسانی نال نہیں بدلے جا سکدے، تے ایہہ تہاڈے بارے معلومات نال جڑے ہوندے نیں (مثلاً "نام، پتہ) یا تہاڈی ڈیوائس (مثلاً "برینڈ دا ماڈل)۔

-- اے ڈی آئی ڈی: اے ڈی شناخت کار آئی ایم ایس آئی ہور آئی ایم ای آئی توں مختلف نیں تے ایہہ ویلے دے نال بدلدے نیں۔ اے ڈی آئی ڈیز ایپلیکشناں تے ویب سائٹیاں اچ اشتہار دیوون والیاں ولوں آن لائن تہانوں انوکھے طور تے شناخت کرن لئی استعمال کیتے جاندے نیں تے ایہہ سروساں پیش کردے نیں جیویں کہ ہدف آلی اشتہار بازی۔ اے ڈی آئی ڈیز تہاڈی ذاتی معلومات نال براہ راست جڑے نہیں ہوندے (مثلاً "تہاڈا ناں) پر اے تہاڈے بارے دوچے ظاہر ہووون آلی ڈیٹا نال جڑے ہوندے نیں (مثلاً "نام، پتہ)۔

جیو لوکیشن، ایپلیکیشن جو استعمال ہوئیاں، ویب سائٹاں جو ویکھیاں کیتیاں گیٹیاں وغیرہ)۔ اے ڈی تہاڈے فون دے آپریٹنگ سسٹم ولوں پیدا ہوندے نیں، تے عام طور تے تہاڈے فون دی سیٹنگ تے نظر آندے نیں۔ انہاں دی دستی طور تے تجدید کیتی جا سکتی اے۔

-- دوچ شناخت کار: تہاڈے فون وچ کج دوچ اجزاء نیں جنہاں بارے وچ خیال کیتا جاندا اے کہ ایہہ جگت گیر سطح تے منفرد شناخت کار نیں۔ جیویں کہ میک دا پتہ تہاڈے وائی فائی لئی، یا بی ڈی -- اے ڈی ڈی آر تہاڈے بلو ٹوتھ موڈیول لئی۔

منفرد شناخت کاراں تک کیویں رسائی حاصل کیتی جا سکتی اے؟

-- 'آئی ایم ایس آئی کیچر' دے نال پولیس تہاڈے آئی ایم ایس آئی ہور آئی ایم ای آئی نوں حاصل کر سکتی اے، اک ڈیوائس جو سارے آن موبائل فوناں نوں ٹریک کرن لئی ترتیب دتی گئی اے تے آلے دوالے دے علاقے اچ نیٹ ورک توں جڑی ہوئی اے۔ اک واری جدوں ایہہ شناخت کار روک دتا جاندا اے، ایہہ تہاڈے بارے ذاتی معلومات نوں مڑ حاصل کرن لئی استعمال کیتا جا سکتا اے۔

-- تہاڈی اے ڈی آئی ڈی تہاڈے فون تے ایپلیکیشن تے ویب سائٹاں دے ذریعے حاصل کیتی جا سکتی اے۔ جدوں کہ اے تہاڈی ذاتی معلومات نال براہ راست جڑی نہیں ہوندی (مثلاً "تہاڈا ناں تے پتہ)، اے دوچ ڈیٹا جیویں کہ تہاڈی لوکیشن نال جڑی ہو سکتی اے۔ کجھ ڈیٹا توڑن آلے فوناں توں ڈیٹا دی وڈی مقدار حاصل کردے نیں تے سمیت اے ڈی آئی ڈی دے انہوں پولیس نوں ویچ دیندے نیں۔

-- دوچ انوکھے شناخت کار جیویں کہ تہاڈا میک دا پتہ وائی فائی ہاٹ سپاٹاں توں جمع کیتا جا سکتا اے پر اینوں ذاتی معلومات جو تہاڈی شناخت لئی استعمال ہوندی اے دے نال جوڑنا زیادہ مشکل اے، تے حالیہ آئی او ایس ہور اینڈرائیڈ دی اشاعتاں تہاڈے میک دے پتے نوں چکما دے دیوون گی جدوں نوویں، نامعلوم نیٹ ورک توں رابطہ ہووے گا۔

منفرد شناخت کاراں دے ذریعے شناخت کیتے جاوون دے خطرے نوں کیویں گھٹ کیتا جا سکتا اے؟

-- اگر تسی اس صورتحال اچ ہوجیویں کہ احتجاج، جتھے تسی آئی ایم ایس آئی کیچرتوں اپنے فون نوں ٹریک کرن دے خطرے توں دور رکھنا چاہندے او، تے سیلولر نیٹ ورک نال رابطے توں باز رکھن دا بہترین اختیار اپنے فون نوں ہوائی جہاز موڈ اچ یا فیراڈے کیچ اچ رکھنا اے جو تہانوں سیلولر ٹاوراں توں لُکائی رکھے گا، تے آئی ایم ایس آئی کیچراں توں وی۔

-- اگر سیلولر نیٹ ورک نال رابطہ کرنا ضروری اے، علیحدہ سم کارڈ لین تے غور کرو، (کیونکہ تسی سم کارڈ خریددے ہوئے بہوں تھوڑی معلومات دیندے او)۔ اگر تسی ایہہ کرو گے، ایہہ نوٹ کرو کہ اگر تہاڈا فون پولیس دے آئی ایم ایس آئی کیچر نال انہاں وکھریاں سم کارڈاں نال وکھرے ویلیاں اچ رابطہ کردا اے، ایہہ ممکن اے کہ پہلے توں ادا شد سم دی شناخت تہاڈے ناں تے درج اصل سم کارڈ نال جوڑی جاوے۔ ایہہ آئی ایم ای آئی دی وجہ توں ہے، تہاڈے فون دا انوکھا شناخت کار۔

-- مسلسل بنیاد تے تہاڈی اے ڈی آئی ڈی دی تجدید تہاڈے فون دی ساریاں سرگرمیاں نوں اک ہی آئی ڈی تہلے اکٹھا کرن توں روکن لئی چنگا طریقہ اے۔ تہانوں اپنی ذاتی اشتہار کاری نوں وی ناکارہ کرنا چاہیدا اے اگر تہاڈا فون ایہہ انتخاب پیش کردا اے کیونکہ اے ایپس تے ویب سائٹیاں نوں اس شناخت کار نوں حاصل کرن توں روکے گا۔

-- اے ڈی بلاکر نوں استعمال کرنا کمپنیاں نوں تہانوں آن لائن ٹریک کرن تے تہاڈی ذاتی معلومات جمع کرن توں روکن دا وی چنگا طریقہ اے۔

احتجاجاں تے پولیس نگرانی دے سلسلے اچ تہاڈے ڈیٹا دے حقاں دی معلوماتی شیٹ

-- پریوینشن آف الیکٹرانک کرائمز ایکٹ (2016)

سیکشن 35 (2) ڈیوائسز تے ڈیٹا نال نمٹن والے افسراں نوں ہدایت کر دی اے کہ او مناسب طریقے نال کم کرن ب) کیسے وی انفارمیشن سسٹم دی رازداری دے تحفظ دے لئی اقدامات کرن جمہاں تک اوہناں نوں تلاشی تے ضبط کرن دا اختیار استعمال کرن وچ رسائی حاصل اے۔

سیکشن 36 افسراں نوں ہدایت کردا اے کہ ضبط کیتے گئے انفارمیشن سسٹم نال کس طرح نمٹیا جائے جس وچ ایہہ درج کرنا کہ کیہڑیاں شیواں ضبط کیتی گئیاں نیں تے انفارمیشن سسٹم تے ڈیٹا دے مالک یا پروسیسر نوں لسٹ فراہم کرنا شامل اے۔

سیکشن 41 معلومات دی رازداری دی گل کردا اے تے کیسے وی شخص، سروس فراہم کرن والے یا با اختیار تفتیشی افسر نوں تین سال قید دی سزا تے / یا دس لکھ روپے تک جرمانے دی سزا دیندا اے جیہڑا رضامندی توں بغیر یا معاہدے دی ذمے داریاں دی خلاف ورزی کردے ہوئے کسی شخص نوں نقصان پہنچان، یا ایہہ جانڈے ہوئے کہ ایس نال نقصان ہو سکدا اے، فائدہ پہنچان یا ایس طرح دے مواد یا ڈیٹا دی رازداری تے سمجھوتہ کرن دے ارادے توں ڈیٹا ظاہر کرے۔

رائٹ ٹو انفارمیشن (آر ٹی آئی) قوانین

پاکستان وچ ہن چاراں صوبیاں لئی آر ٹی آئی قوانین نیں تے فیڈرل سطح تے جو سرکاری اداریاں دی معلومات تے ریکارڈاں دی رسائی دی اجازت دیندے نیں، آئین پاکستان دے آرٹیکل 19 اے دے مطابق جو کہندا اے:

'ہر شہری نوں عوامی اہمیت دے ساریاں معاملیاں دی معلومات تیکر رسائی حاصل اے قانون و لوں لاگو ہدایت تے مناسب پابندیاں دے تحت۔

فیڈرل: رائٹ آف ایکسس ٹو انفارمیشن ایکٹ 2017

پنجاب: دی پنجاب ٹرانسپیرنسی اینڈ رائٹ ٹو انفارمیشن ایکٹ 2013

خیبر پختونخواہ: کے پی رائٹ ٹو انفارمیشن ایکٹ 2013

سندھ: سندھ ٹرانسپیرنسی اینڈ رائٹ ٹو انفارمیشن ایکٹ 2016

بلوچستان: بلوچستان رائٹ ٹو انفارمیشن ایکٹ 2021

عام بندے نے ادارے معلومات دی درخواست لئی ہر علاقے اچ انفارمیشن کمشنراں نال رابطہ کر سکدے نیں۔ انہاں قانونی دستاویزات اچ حاوی عدالتی حکماں نے رعایت استثناء اچ شامل اے پر محدود نہیں اے معلومات دے پھیلاؤ نوں روکنا اگر اے جرم دے سرزد ہوون دا موجب بنے، کیس دی انکوائیریاں اچ رکاوٹ پاوے یا قومی سلامتی نوں متاثر کرے۔

احتجاج نے پولیس افسراں دی تصویراں کھچنا

جدوں انسپکٹر جنرل پنجاب پولیس ولوں ہدایت نامہ جاری کیتا گیا موبائل فوناں، لیپ ٹاپاں ہور کیمیریاں نے 2017 17 اچ پنجاب وچ سارے پولیس سٹیشنناں وچ پابندی لائی گئی ساڈے پچھلے علم دے مطابق کوئی ٹھکویں پالیسی یا رول نہیں اے جو پولیس افسراں دی احتجاج نے تصویراں کھچن نوں جرم قرار دیندا اے۔ کیونکہ احتجاج عوامی جلسے ہوندے نیں، تصویراں نے پابندیاں لانا اظہار دی آزادی دے تحفظ نال ٹکراواں ہو سکدا اے۔ توجہ حاصل کرن لئی تصویری نے ویڈیو شہادت دے استعمال دی مثالاں پولیس دے غیر آئینی، سنگین ورتارے طاقت دا غیر موزوں استعمال جواب دہی طلب کرن لئی اک ہتھیار دے طور نے ریکارڈ 18 کیتا گیا اے۔

اس حقیقت دے الٹ کہ تصویراں لینا، فلم بنانا یا پولیس افسراں دے روپے نوں ریکارڈ کرن دی مناہی نہیں، احتجاج کرن والیاں ولوں حفاظت نوں خطرے توں بچان لئی جدوں او ایہہ سرگرمیاں کر رہے ہوون احتیاط کرنا لازمی اے۔

-- نوٹ: کوئی عوامی معلومات موجود نہیں نیں کہ پاکستانی نافذ قانون ایم پی ای آلیاں نوں مرتب کر رہیا اے، تانجو اسیں سادہ جیہی تحقیق نے اختیارات دی ضابطگی دی بنیاد نے اس دے وقوع ہوون نوں خارج نہیں کر سکدے۔

¹⁷ <https://www.dawn.com/news/1353555>

¹⁸ <https://www.dawn.com/news/1694624>